

TAKÁCS-SÁNTA ANDRÁS¹

EGY ÚJ VILÁG ÉPÍTÉSE EGÉSZEN ALULRÓL?

Komplex ökológus életmód-alternatívát megvalósító helyi közösségek a vidéki Magyarországon²

DOI: 10.18030/SOCIO.HU.2016.4.73

ABSZTRAKT

Mindeddig igen kevés közösségi szintű válasz született Magyarországon az ökológiai válságra. Ugyanakkor a rendszerváltás óta létrejött itthon néhány helyi közösség azzal a céllal, hogy a többségi társadaloméhoz képest ökológusabb életmód-alternatívát valósítson meg. Egy kutatócsoporttal 8 éve vizsgáljuk ezeket az ökológus helyi közösségeket mélyinterjúk, résztvevő megfigyelés és akciókutatás segítségével. Egy általunk létrehozott tipológia alapján e közösségek két csoportba sorolhatók: az ökofalvak közösségei megkülönböztetendők azoktól a közösségektől, amelyek tagjai a településeken szétszórva, kisebbségben élnek. Ebben a tanulmányban 12 ökológus helyi közösségben szerzett tapasztalataink alapján kísérellek meg néhány általános mintázatot megfogalmazni. A legfontosabb eredményeinket mutatom be, és összehasonlítom ezeket más hazai és külföldi kutatások tapasztalataival. Eredményeink azt mutatják, hogy a közösségek tagjai döntően városról vidékre költözött diplomások, akiket nem kizárólag a környezettudatosság motivál az ökológus életmód-alternatíva megvalósításában. Megélhetésüket még csak részben képesek helyben, környezetkímélő gazdasági tevékenységekből biztosítani. Igyekeznek hagyományokat föleleveníteni, a modernhez pedig kritikusan viszonyulnak. Szembehelyezkedésük az uralkodó kultúrával többek között abban is megnyilvánul, hogy gyermekeik oktatását gyakran alternatív módon oldják meg. Általános meggyőződésük ugyanakkor, hogy az uralkodó kultúra hamarosan elkerülhetetlenül összeomlik. A sikeres közösségekben nem egyszer fontos összetartó erő a közös vallás. A vezetés formája vegyes képet mutat a közösségekben, ám szinte mindegyikük problémákkal küszködik e téren. Rendszerint nyitottak a külvilág felé, és igyekeznek mintaként szolgálni mások számára. A tősgyökeres helyi lakosokkal ugyanakkor jellemzően hűvös a viszonyuk. A hazai ökológus helyi közösségek nem különböznek alapvetően a más centrum országokban működő hasonló közösségektől.

Kulcsszavak: közösség, ökofalu, ökológus helyi közösség, életmód-alternatíva

1 PhD, habilitált egyetemi docens, ELTE TÁTK Társadalomkutatások Módszertana Tanszék, ELTE TTK Környezetudományi Centrum

2 A cikk a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Kutatásunk első két évében a Jövő Nemzedékek Országgyűlési Biztosának Hivatala nyújtott segítséget a terepmunkákhoz.

BUILDING A NEW WORLD FROM THE VERY BOTTOM?

Local communities carrying out a complex sustainable alternative way of life in the Hungarian countryside

ABSTRACT

Community-level responses to the ecological crisis have been sparse in Hungary so far. However, a few local communities were formed since 1989 in order to realize an alternative way of living, which is more ecological than that of the majority society. Our research group has been studying these ecological local communities for 8 years using in-depth interviews, participant observation and action research. According to our typology, these communities can be divided into two groups: the communities of ecovillages should be distinguished from the ones whose members are living as dispersed minorities in towns and villages. The aim of this study is to draw up some general patterns based on our observations of 12 ecological local communities. Our most important results are shown here and compared to the observations of other domestic and foreign investigations. Our results show that almost all of the members of these communities are graduates who have moved from the city to the countryside. Environmental consciousness is only one of their several motivations to realize an ecological way of living. They are still only partially able to live off local, environmentally benign economic activities. They aim to revive traditions and have a critical stance towards modernity. Their opposition to the dominant culture is, for instance, reflected in the fact that they usually school their children in alternative ways. However, the soon coming collapse of the dominant culture is a frequent belief among them. In the successful communities a common religion is often an important glue. Miscellaneous forms of leadership can be found in these communities, but nearly all of them are battling with problems in this respect. They are usually open to the outer world and try to be a standard for others. Their relationship with native locals, however, is generally cold. Hungarian ecological local communities basically do not differ from those located in other core countries.

Key words: community, ecovillage, local eco-community, alternative way of life

EGY ÚJ VILÁG ÉPÍTÉSE EGÉSZEN ALULRÓL?

Komplex ökológikus életmód-alternatívát megvalósító helyi közösségek a vidéki Magyarországon

BEVEZETÉS

Az 1960-as évek végén, az 1970-es évek elején tudatosult széles körben az ökológiai válság ténye – különösen a centrum országokban (pl. McNeill 2000). A válság fő elemeinek jelenleg leginkább a globális éghajlatváltozást (pl. IPCC 2014), a biológiai sokféleség csökkenését (pl. Balmford–Bond 2005), a szintetikus vegyületek környezetünkbe jutását (pl. Darvas 2000), a települési légszennyezést (pl. Seinfeld 2004) és a talajeróziót (pl. Montgomery 2007) tartjuk – bár földrajzi hely, értékrend és egyéb tényezők függvénye is, hogy mely környezeti problémákat gondoljuk a legsúlyosabbnak. Ezek az egymással is összefüggő gondok emberek és rengeteg más élőlény életét, de legalábbis életminőségét fenyegetik.

Az elmúlt évtizedekben szerte a világon (de főként a centrum országokban) rengetegféle válasz érkezett az ökológiai válságra – elsősorban kormányzatok, vállalatok, civil szervezetek és egyének részéről. Ezekhez viszonyítva – a centrum országokban legalábbis – kevés közösségi szintű cselekvés indult e téren, ami nem meglepő, figyelembe véve e társadalmak atomizáltságát, individualizáltságát.

Magyarországra is igaz mindez, ha lehet, fokozottan is.³ Ugyanakkor a rendszerváltás óta eltelt időszakban létrejött itthon néhány helyi közösség azzal a céllal, hogy a többségi társadaloméhoz képest ökológikusabb életmód-alternatívát valósítsanak meg. Akad közöttük egy-két olyan is, amelynek létrejöttét nem (elsődlegesen) a környezettudatosság motiválta, ám az ennek ellenére hangsúlyosan tetten érhető ezekben a közösségekben is.

Az itt bemutatandó kutatás ezekről az ökológikus helyi közösségekről szól: a történetükről, az általuk használt környezetkímélő megoldásokra, a közösség szervezésének és működésének sajátosságaira, a külvilághoz fűződő viszonyukra, valamint a jövőkéjükre fókuszál. Ebben a tanulmányban a célom az, hogy néhány általános mintázatot, illetve az egyes eseteken átívelő tanulságot fogalmazzak meg a közösségekben szerzett tapasztalatok összevetése nyomán. A kutatást a Kisközösségi Program⁴ elnevezésű kutatási és akcióprogram keretein belül 2008 óta folyamatosan működő munkacsoportunk végezte az én szakmai vezetésem mellett.⁵

3 Ha egy egyszerű centrum-periféria dichotómiát alkalmazunk, akkor Magyarországot joggal sorolhatjuk inkább a centrumhoz. Egy szofisztikáltabb felbontás esetén ugyanakkor már inkább a félperiféria kategóriába tartozna hazánk. (A centrum-periféria elméletről l. pl. Wallerstein 2004.)

4 www.kiskozossegek.hu

5 A csoport tagsága ugyan a nyolc év alatt fokozatosan kicserélődött, ám jó néhányan hosszú éveken keresztül részt vettek a munkában. A tagok részben fiatal, húszas-harmincas éveikben járó szakemberek (főként antropológusok, humánökológusok és szociológusok), részben pedig egyetemi hallgatók (voltak), név szerint: Aklan András, Andacs Noémi, Bagoly Emese, Csepku Ádám, Gelencsér Zsófia, Gere Kálmán, Gosztonyi Bence, Kovács Balázs, Kovács Katalin, Krepcsák Ádám, Nagy Nóra, Plachi Attila, Szerencsy Nóra, Vidák Zsófia és Zsák Yvonne.

Vizsgálatunk transzdiszciplináris, ökológiai szemléletű közösségkutatásként definiálható. Ily módon ha valamely tudományterületre akarjuk elhelyezni, leginkább két, vállaltan transzdiszciplináris területhez sorolhatjuk: a közösségtanulmányokhoz⁶ (*community studies*) és a humánökológiához.⁷ Konkrét kutatási területünk – amellyel mind ez idáig sem külföldön, sem pedig itthon nem foglalkoztak túl sokan – valójában e két terület metszéspontjában található. Nem csupán saját tapasztalataim mutatják azt, hogy kevés a nemzetközi szakirodalom a komplex ökológikus életmód-alternatívára törekvő helyi közösségek témájában, hanem egy közel-múltbeli, szisztematikus felmérés is megerősíti ezt, legalábbis az ökofalvak esetében (Wagner 2012). Ezek is inkább esettanulmányok, összehasonlító elemzéseket csak elvétve találni, mindössze három ilyenre bukkanunk: Kasper (2008), Meijering et al. (2007) és Metcalf (2012). Ehhez képest arányaiban több, döntően magyar nyelvű szakirodalom létezik a hazai ökológikus helyi közösségekről, ám az abszolút száma ezeknek is elég csekély.⁸ Ráadásul nagy részük egyetlen, a Pécsi Tudományegyetemen működő iskolához, Farkas Judit kulturális antropológushoz és tanítványaihoz köthető.

Mind a közösségtanulmányokra, mind pedig a humánökológiára igaz, hogy transzdiszciplinaként számos klasszikus diszciplína jó néhány részterületével átfednek. Igaz ez a saját kutatási területünkre is, amely erősen kapcsolódik leginkább a vidékszociológiához, a környezetszociológiához, a környezetszociológiához és a kulturális antropológiához – ennek megfelelően e területek mindegyikéről hivatkozunk majd tanulmányokat az elemzés során.

Ez az írás az első átfogó, összehasonlító elemzés a magyarországi (vidéki) ökológikus helyi közösségekről. Ugyanakkor terjedelmi korlátok miatt itt és most elsősorban az eredmények tömör bemutatására, illetve leíró elemzésre szorítkozom. Igyekszem viszont eredményeinket nemzetközi kontextusban is elhelyezni, összehasonlítani az itthoni helyi ökoközösségeket a centrum országok hasonló közösségeivel.

A következőkben először a cikk kulcsfogalmát tisztázom: azt, hogy e tanulmányban mit értek közösség alatt. Ezt követően vázolom az ökológikus helyi közösségeknek egy saját tipológiáját. Ezután bemutatom az alkalmazott módszereket és a kutatási kérdéseinket, majd pedig ismertetem a vizsgált közösségeket. A tanulmány fő részében részletezem a legfontosabb kutatási eredményeinket, amiket összevetek a nemzetközi és a hazai szakirodalomban föllelhető eredményekkel. A cikk a fő tanulságok összefoglalásával és munkacsoportunk reménybeli további kutatásainak vázolásával zárul.

6 A közösségtanulmányokról jó összefoglalást ad Becze (2010) és Kovács (2007).

7 Humánökológia címszó alatt sokan sok mindent értettek már. Jómagam az egyik leginkább bevett értelmezést követve a környezeti problémákkal, azok társadalmi okaival és következményeivel, valamint az e problémák elleni cselekvés lehetőségeivel foglalkozó, társadalom- és természettudományi diszciplínákon egyaránt átívelő tudományterületet értem alatta (vö. Nánási 2005, Takács-Sánta 2009).

8 Az ökofalvak nemzetközi szakirodalmának sovány mivolta nem feltétlenül azt tükrözi, hogy ezek a kezdeményezések kevésbé kutattak lennének. Talán inkább azt, hogy helyi jellegüknek köszönhetően sokszor a saját országban, saját nyelven jelennek csak meg a róluk szóló kutatási eredmények – ahogy azt itthon is látjuk.

A KÖZÖSSÉG DEFINÍCIÓJA ÉS AZ ÖKOLOGIKUS HELYI KÖZÖSSÉGEK TIPOLÓGIÁJA

A közösség fogalmát sokan sokféle értelemben használták már a társadalomtudományokban (jó áttekin-tést ad Légmán 2012), és akkor a szó köznyelvi jelentéseiről még nem is beszéltünk. Éppen ezért mindenekelőtt kulcsfontosságú definiálni, hogy jelen munkában mit értek ezen a fogalmon. A közösség az itt használt értelemben emberek egy olyan csoportja, akik: (1) rendszeres és gyakori személyes interakcióban állnak egymással, továbbá rendszeres időközönként azonos térben tartózkodva kommunikálnak egymással; (2) hasonló értékrend és világnézet kapcsolja össze őket (vagyis a közösség tagjainak gondolkodásmódja alapjaiban hasonlít); valamint (3) közös gyakorlati célokkal rendelkeznek, és ezeket közösen igyekeznek megvalósítani. Fontos továbbá, hogy (4) itt és most csak olyan csoportok nevezhetők közösségnek, amelyeknek legalább három (olykor viszont több száz) olyan felnőtt tagjuk van, akik – mivel a családok jelen esetben világosan elkülönítendőek a közösségektől – minimum két külön rokonsági vonalat képviselnek. Mindezeknek megfelelően:

1. Nem foglalkoztunk a pusztán virtuális közösségekkel.⁹ Továbbá a rendszeres és gyakori személyes interakció nagy eséllyel csak akkor teljesülhet, ha a közösség tagjai ugyanazon a településen, de legalábbis egymáshoz nagyon közeli településeken laknak. Részben ebben az értelemben beszélünk *helyi* közösségekről. Ám a „helyi” jelző itt és most ennél többet is jelent: egy bizonyos fajta lokalizmust, illetve lokálpatriotizmust, vagyis a hely szeretetét, kötődést a helyhez, a lokalitás előnyben részesítését a nagyobb térléptékekkel szemben.
2. A közösségek tagjait rendszerint az ökológiai gondolkodásmód kapcsolja össze, és különíti el – gyakran akár egy településen belül is – a többségi társadalomtól. Vizsgáltunk ugyanakkor olyan közösségeket is, amelyeknél a vallási, illetve a hagyományőrző gondolkodásmód jelenti ezt a kapcsolatot, illetve elkülönülést – ám ezek a vizsgált esetekben összhangban állnak az ökológiai gondolkodásmóddal, és környezetkímélő viselkedés következik belőlük. Az első két pont értelmében tehát *ökolokalista* (Curtis 2003) kezdeményezésekről, illetve *ökológiai helyi* közösségekről beszélhetünk.
3. Nem foglalkoztunk gyakorlati célokkal nem rendelkező közösségekkel (pl. beszélgetőkörökkel). A vizsgált közösségek ökolokalista céljait három szinten igyekezhetnek megvalósítani:
 - a.) *A közösség szintje.* Számos ökológiai közösségi életmód-alternatíva létezik, ilyen például a használati tárgyak (pl. autók, szerszámok, könyvek) megosztása a tagok között vagy a közös mezőgazdálkodás.
 - b.) *Az egyén/háztartás szintje.* A közösség tagjai segíthetik egymást egyéni életük, illetve háztartásuk környezetkímélőbbé tételében. Például információkat, tapasztalatokat cserélhetnek környezetkímélő megoldásokról, vagy környezetkímélő viselkedési normákat tartathatnak be egymással.
 - c.) *A település szintje.* A közösség politikai aktivitást is folytathat (a szó klasszikus, tehát döntően nem pártpolitikai értelmében): igyekezhettek részt venni a település (esetleg településrész vagy járás) közügyeiről folytatott párbeszédben, vitában és döntéshozatalban (Takács-Sánta 2012). Ennek folyamán megkísérelheti környezetkímélőbbé tenni a helyi önkormányzat(ok), illetve a helyben működő cégek tevékenységét (utóbbit akár abban az értelemben is, hogy maga a közösség indít vállalkozást); továbbá formálni a helyi emberek gondolkodásmódját és viselkedését (környezeti nevelés).

⁹ Ugyanakkor a vizsgált közösségeknél is gyakran egészíti ki a személyes kapcsolattartást valamilyen virtuális érintkezés, például egy internetes levelezőlista.

A fenti meghatározásnak megfelelnek olyan ökológikus helyi közösségek is, amelyek nem komplex életmód-alternatívára törekszenek, hanem egyetlen ügyre fókuszálnak. Ezek közé tartoznak többek között a közösségi kertekhez (pl. Rosta 2014) vagy a szívességbankokhoz (pl. Jacsó 2013) kapcsolódó közösségek, amelyeknek a döntő része városi. Bár kutatásaink során számos egy ügyre fókuszáló közösséget is vizsgáltunk, ezek ennek a tanulmánynak nem tárgyai. Annyiban viszont akár itt is relevánsak lehetnek, hogy az ilyen kezdeményezésekből elvileg kinőhetnek komplex életmód-alternatívára törekvő közösségek is – bár terepmunkánk során mindeddig nem bukkantunk ilyen esetre.

A komplex ökológikus életmód-alternatívát megvalósító helyi közösségek egy saját tipológia értelmében három fő csoportba oszthatók:

1. *Ökofalvak közösségei.* Az ökofalvak különálló települések vagy településrészek, amelyek egy ökológikus életmódot folytató közösség lakóhelyéül szolgálnak. Nevükkel ellentétben ökofalvoknak nevezett kezdeményezések nem egyszer városokban is működnek (pl. Christian 2007).¹⁰
2. *Cohousing közösségek.* A *cohousingok* privát és közösségi terekkel egyaránt rendelkező épülettömbök, amelyeket jellemzően az ott lakó közösség alakított ki. Döntően városokban található, de léteznek közöttük vidékiek is. Noha csak kisebb részüket hozták létre ökológikus szándékkal, általánosságban érvényes, hogy a közösségi életformából következően a *cohousingok* lakóinak környezetterhelése kisebb, mint az őket körülvevő többségi társadalomé (Meltzer 2005, Száraz 2015).¹¹
3. *„Szétszórta” ökoközösségek.* Ellentétben az előző két kategóriával, itt a közösség tagjai nem egymás szomszédságában, hanem egy településen (vagy több közeli településen) szétszórva élnek – a teljes lakosság-számhoz viszonyítva kisebbségben. Városokban és vidéki településeken egyaránt léteznek ilyen közösségek. E kategória érdekes, igen speciális esetei a tanyasi „szétszórta” közösségek (a tagok viszonylag közeli tanyákon szétszórva élnek), amelyekre nemzetközi példát egyelőre nem találtunk, hazait is csak egyet (lásd alább).

A vizsgált ökológikus helyi közösségek tágabban az ún. megalkotott közösségek (*intentional communities*) közé sorolhatók. Ezek tudatosan törekszenek valamiféle életmód-alternatíva megvalósítására a társadalom főáramán kívül és általában azzal szembehelyezkedve – ezáltal pedig bizonyos társadalmi problémákra, de legalábbis hiányosságokra igyekeznek választ adni (Meijering et al. 2007, Metcalf 2004). Az ökológikus közösségeken kívül léteznek szép számmal például megalkotott vallási közösségek is, amelyek a társadalom szekularizációjával szemben jöttek létre; vagy például olyanok is, amelyeknél egy közösségi létforma megélése a fő cél, szembenemve társadalmaink atomizációjával, individualizációjával (Meijering et al. 2007). A megalkotott közösségek történetének kezdete az ókorra nyúlik vissza (Metcalf 2012).

Egy másik kategorizálás szerint az itt vizsgált közösségek mindegyike ún. választott (más néven eszmei) közösség (Csurgó–Légmán 2015, Légmán 2012). Nem tekinthetők ugyanis hagyományos (adott) közösségnek (vö. Tönnies 1983 /1887/), hiszen például a tagok jellemzően nem beleszülettek a közösségbe, hanem tudatosan,

¹⁰ Az ökofalvokról nemzetközi és hazai vonatkozásban is sok szempontú áttekintést ad Farkas (2014a).

¹¹ Az egyes közösségek nem mindig következetesen nevezik el kezdeményezésüket ökofalunak vagy *cohousingnak*. Néhány ökofalunak hívott kezdeményezés valójában inkább *cohousing* – ilyen például a híres Ithaca ökofalu az USA-ban (Kirby 2003). Hasonlóképpen a fent említett városi ökofalvak egy része inkább tekinthető öko-*cohousingnak*.

önként választották azt¹²; illetve a közösség szabályai sokszor nem állandók, hanem újratárgyalhatók. Ugyanígy nem tekinthetők ún. inkluzív közösségnek sem, hiszen például csak egy bizonyos értékrenddel, illetve világnézettel rendelkező személyek lehetnek a tagjai – vagyis valamilyen fokú homogenitásra mindenképp törekszenek.

Megjegyzendő még, hogy a tagok közötti kapcsolatok szorossága jelentősen eltérhet az ökológikus helyi közösségekben. A „szétszórt” közösségek tagjai között például a nagyobb fizikai távolság miatt már eleve jellemzően gyengébb a kapcsolat, mint az ökofalvak vagy a *cohousingok* közösségei esetében. Az is változó lehet, hogy a fent említett „rendszeres és gyakori személyes interakciók” milyen gyakoriságúak. Fontos továbbá, hogy a gazdasági kapcsolatok (pl. árucseré, közös tulajdon, közös vetés-aratás) rendszerint szorosabbá tesznek egy közösséget, hiszen ezek által növekszik a tagok egymásrautaltsága: boldogulásuk, pusztán megélhetésük a másikon is múlni fog (Vágvölgyi–Szép 2014).

Az eddigiekből egyértelműen kitűnik az is, hogy a szóban forgó ökoközösségek nem egy-egy konkrét probléma megoldására szerveződött kérészetű akciócsoportok, hanem hosszabb távú társulások.

MÓDSZEREK

A kutatás során interjúkat készítettünk, résztvevő megfigyelést végeztünk, valamint részvételi akciókutatást folytattunk. Ezeket a módszereket tekintjük át alább részletesebben.

A kutatás fő módszere az interjúkészítés volt. Az interjúzás céljából felkeresendő közösségek kiválasztását közösen végeztük. A vizsgálandó közösségeket az alábbi, általunk összeállított kritériumrendszer szerint választottuk ki:

1. környezetkímélő viselkedési alternatívákat mutatnak föl a gyakorlatban;
2. nem csupán egyetlen ügygel foglalkoznak;
3. adott esetben képesek kritikusan viszonyulni egyes fennálló társadalmi intézményekhez;
4. nemcsak szűken vett „zöld” témákkal foglalkoznak, hanem összekapcsolják a környezeti problémákat más társadalmi gondokkal;
5. tagjaik ugyanazon a településen (de legalábbis ugyanabban a kistérségben) laknak;
6. kötődnek a lakóhelyükhöz – nyitottak a helyi problémákra;
7. képesek a helyi ügyeken túl is látni;
8. rendszeres és sokrétű személyes interakció van tagjaik között;
9. nyitottak, bővülésre hajlamosak, „extrovertáltak”;
10. a közösségi szintű életmód-változtatás és a közéleti aktivitás egyaránt sajátjuk – tudatosan és szisztematikusan (vagy szokásszerűen) törekszenek minderre;
11. szándék esetén bármely tagnak beleszólása lehet a működésükbe;
12. erőszakmentesek;
13. nem párt/önkormányzat/cég „zöldre festésére” szolgálnak.

¹² Ugyanakkor ez a helyzet egy-két nemzedék múlva megváltozhat, amennyiben ezek a legfeljebb pár évtizedes múltú visszatekintő közösségek fennmaradnak, és az utódgenerációkat a közösségben tartják.

A vizsgált közösségek egy jelentős része már ismert volt a kutatás megkezdése előtt is egyikünk vagy másikunk számára. A többi közösséghez egyrészt hólabda módszerrel jutottunk el: interjúalanyainkat mindig megkérdeztük, hogy milyen hasonló közösségeket ismernek. Másrészt folyamatosan figyeltük a több helyi ökoközösséget is tömörítő Magyar Élőfalú Hálózat tevékenységét, eljártunk találkozókra, figyelemmel kísértük hírlevelüket. Harmadrészt kollégáktól, ismerősöktől folyamatosan kaptunk tippeket arra, hogy hova érdemes még ellátogatnunk.

Az interjúkat elsősorban az egyes közösségek tagjaival, főképp a kezdeményezések kulcsembereivel, vezéralakjaival készítettük. Az interjúfonal a Függelékben található. Egyszer-kétszer a közösségből kiugrott tagokat is interjúvoltunk speciálisan ezekre az esetekre összeállított kérdéssor használatával. Továbbá, ahol ez releváns volt, egy rövidke interjúfonal (I. szintű a Függelékben) segítségével a közösségen kívüli helyeket (köztük polgármestereket) is kérdeztünk a közösséghez fűződő viszonyukról.

Az interjúk 2008 ősze és 2016 nyara között készültek. Az első interjúkörök 2008 és 2011 között zajlottak (kivéve a két, akkor még nem létező közösségnél). 2012 és 2016 között főként utánkötéseket folytattunk: a működő közösségeket újra felkerestük, a két újabb közösség esetében pedig ebben az időszakban bonyolítottuk le az első interjúkat. Egy kivétellel minden helyszínen legalább 3 interjút készítettünk, a legizgalmasabbnak bizonyuló közösségeknél pedig akár tucatnyit is. Ez a tanulmány összesen kb. 60 darab ilyen interjúra épül. Félig strukturált mélyinterjúkat készítettünk, amelyeket gyakran egészítettünk ki informális beszélgetésekkel. A kérdéssorunkat az interjúk készítését megelőzően általában finomhangoltuk az adott közösség specialitásainak megfelelően. Az utánkötések során pedig jelentősebben is módosítottunk a kérdéssoron, mivel egyrészt bizonyos kérdéseket értelmetlen lett volna újra föltenni, másrészt pedig az első interjúkörök néhány válaszára is reflektáltunk a második körben.

Szinte mindig páros interjúkat készítettünk (egy ember kérdezett, a másik jegyzetelt). Diktafont csak ritkán használtunk – mellőzésének oka főként az volt, hogy jobban megnyíljanak számunkra az interjúalanyok.

Kiegészítő módszerként, a mélyinterjúkat követően alkalmaztunk két közösségnél 2011 és 2013 között résztvevő megfigyelést is. Ezt a terepmunkát Gosztonyi Bence, akkoriban végzős antropológus hallgató folytatta, aki összesen kb. egy hónapnyi időt töltött el a két közösségnél.

Az interjúk és a résztvevő megfigyelés tapasztalataira is nagymértékben alapozva 2013 elején egy faluban, majd pedig 2014 őszén egy másikban is részvételi akciókutatásba kezdtünk kutatócsoportunkkal.¹³ Célunk az volt, hogy kutatóként vizsgáljuk egy-egy ökológikus közösség létrejöttét és működését, miközben segítjük is e folyamatokat.¹⁴

Az akciókutatások helyszínének kiválasztásánál a három legfőbb szempont az volt, hogy (1) valamelyik munkatársunk lakóhelye legyen a település (és így kutatócsoportunk ne számítson vadidegennek a helyiek szemében); (2) a település földrajzilag közel legyen a kutatócsoport székhelyéhez, és így rendszeresen, viszonylag kis idő- és pénzbefektetéssel tudjunk odalátogatni; valamint (3) lakjanak helyben olyan emberek, akik nyitottak a közösségalapításra.

¹³ Az akciókutatásban az évek során időszakosan több egyetemi kutatószemináriumom hallgatói is aktívan részt vettek.

¹⁴ Például mindkét helyszínen beszélgetéssorozatot tartottunk az ökológiai válságról és a kiútlehetőségekről; továbbá az első helyszínen aktívan segítettük a település lakóit egy helyi termelői piac létrehozásában, amely 2015 tavasza óta sikeresen működik.

A két akciókutatási helyszínen is készítettünk félig strukturált mélyinterjúkat (a fent említett interjúfonalat adaptálva), amelyek közül jelen tanulmányhoz 10 db, (potenciális) közösségtaggal folytatott beszélgetést használtam föl. Ám nemcsak – sőt, nem is elsősorban – ezekből szereztünk tudást, hanem mindenekelőtt a helyiekkel közös munkálkodásunk során.¹⁵

A begépett interjúszövegeket, illetve a résztvevő megfigyelések összefoglalóit kézzel kódoltam, ezután pedig jegyzeteket készítettem. Az akciókutatásoknál folyamatosan naplóba jegyeztem a fő tanulságokat, amiben néhány munkatársam is segítségemre volt (például megbeszéléseken készített jegyzetekkel).

KUTATÁSI KÉRDÉSEK

Kutatásunk során sokféle kérdésre voltunk kíváncsiak. Egyrészt szerettünk volna minél többet megtudni a vizsgált közösség történetéről. Kíváncsiak voltunk az általuk használt környezetkímélő megoldásokra, illetve ezek kapcsán arra is, hogy a környezettudatosság mennyire hangsúlyos a közösségben. Akciókutatásaink során pedig igyekeztünk megismertetni környezetkímélő megoldásokat az érdeklődőkkel, környezettudatosságukat pedig növelni. Információkat próbáltunk szerezni a közösségről, annak szervezéséről, illetve működéséről. Alapvető demográfiai adatokon túl főleg a közösség működésének szabályai, normái érdekeltek bennünket, de kíváncsiak voltunk például arra is, hogy a vallás játszik-e szerepet a közösség fenntartásában. Akciókutatásaink esetében pedig igyekeztünk mi magunk segíteni a közösség létrejöttét, illetve működését. Szerettük volna megtudni azt is, hogy a közösségnek milyen kapcsolatai vannak a szűkebb és tágabb külvilággal. Végül pedig a közösség által kívánatosnak tartott jövőre, illetve a tagok jövőképeire voltunk kíváncsiak. Az akciókutatások során a közösség tagjaival együtt gondolkodtunk a jövőről, és igyekeztük velük közösen formálni is azt.

A VIZSGÁLT KÖZÖSSÉGEK BEMUTATÁSA

A vizsgált közösségeket az 1. táblázat mutatja be, amelynek kapcsán érdemes megjegyezni néhány dolgot.

- Kutattunk ugyan városi ökoközösségeket is, amelyek komplex életmód-alternatívára törekcsenek, ám ezeket még nem ismerjük kellően mélyen és széleskörűen, ezért ez a tanulmány a vidéki közösségekre szorítkozik.
- Az első 10 közösségnél interjúztunk, az egyik ökofaluban (élőfaluban) és az egyik „szétszórt” közösségben (5. és 9. eset) folytattunk résztvevő megfigyelést, az akciókutatást pedig a 11. és 12. közösséggel/közösségkezdeménnyel együtt végeztük.
- Az „ökofalu” szó mellett azért szerepel a táblázatban olykor az „élőfalu” kifejezés is, mert Magyarországon több közösség is inkább ezt preferálja (ennek okairól l. Kilián 2015). Mivel nemzetközileg az előbbi elnevezés a bevett, a cikk további részében ennél maradunk.
- Az ökofalvak esetén az első helyszínre költözők érkezésének dátumát tekintetem a közösség indulási dátumának.
- A vizsgált ökofalvak többsége „zöldmezős beruházás”, de akad közöttük olyan is, amely egy közelmúltban elnéptelenedett, illetve egy kihalófélben levő település benépesítése nyomán létesült.

¹⁵ Akciókutatásaink számos további eredményét későbbi publikációkban mutatjuk majd be.

- Az ökológikus helyi közösségek fentebb bemutatott három kategóriája közül a *cohousingoké* hiányzik a táblázatból. Ennek egyszerűen az az oka, hogy ilyen típusú közösségek egy-két embrionális állapotú kezdeményezést leszámítva egyelőre nem léteznek Magyarországon. (A vidéki *cohousingok* egyébként is ritkák.)
- Több „szétszórt” közösség létszáma is nehezen meghatározható, mivel a legaktívabbak alkotta magon túl a település néhány lakója csak lazábban kapcsolódik a közösséghez.
- Nem valószínű, hogy a kutatás időszakában a táblázatban szereplőknél sokkal több kritériumainknak megfelelő közösség létezett volna. Egyetlen olyan közösségről van csak tudomásunk, amely honlapja és személyes beszámolóik alapján szinte biztosan megfelel a kritériumainknak, ám tagjai többszöri próbálkozásunk dacára sem voltak hajlandók az interjúzásra. Egy másik közösséghez pedig eljutottunk ugyan, de az interjúk során derült ki, hogy a közösség meglehetősen titkos, és ennek megfelelően nem sok mindent árultak el magukról. Emiatt viszont az sem biztos, hogy kritériumainkhoz passzolnának.
- A táblázatban szereplő közösségeknek legalább a negyede jelenleg nem létezik, így történetük akár kudarcnak is nevezhető. Fontos azonban, hogy még ha így is tekintjük őket, *tanulságos* kudarcnak számítanak. Tanulhat ugyanis belőlük egyrészt maga a(z egykori) közösség is, és túlléphet rajtuk, akár még újjá is éledhet. Másrészt tanulságos lehet a történet mások számára is, akik hasonló közösséget szeretnének működtetni, például figyelmeztethet elkerülendő csapdákra. Az is igaz továbbá, hogy nem létezik éles határ siker és kudarc között, inkább egy kontinuum két végpontjaként érdemes gondolkodnunk ezekről: egyetlen olyan közösség sincs, amelynek története tisztán kudarc, vagy tisztán siker volna.
- Érdeemes felfigyelni arra, hogy mindegyik közösség viszonylag új keletű, a rendszerváltás után alakult, így története legfeljebb 25 éves múltra tekint vissza.
- A legtöbb közösség mögött civil szervezet is áll, de a hangsúly mindenhol az informális közösségen van.
- Végül, de nem utolsósorban a közösségeket anonimizáltam. Részben azért, mert ebben az írásban nem egyes esetek elemzése, hanem általános mintázatok megfogalmazása a cél. Részben pedig azért, mert még véletlenül sem szeretnék érzékenységeket sérteni, olyan dolgokat elárulni bármelyik közösségről, amiket ők maguk személyes beszélgetésekben ugyan megemlítenek, de ország-világ elé nem szívesen tárnának.

1. táblázat. A vizsgált közösségek, egykori közösségek, illetve közösségkezdemények.

Sorszám	A közösség típusa	A közösség indulási dátuma	A közösség jelenlegi létszáma	A közösség fő összetartó ereje	A közösséget befogadó település lakosságszáma
1.	ökofalu/élőfalu	1992	kb. 200 fő	hagyományőrzés, vallás (keresztény, döntően katolikus)	a településen kb. 15 tősgyökeres helyi lakos is él, akik nem tagjai a közösségnek
2.	ökofalu/élőfalu	1993	150–200fő	vallás (Krisna-tudatú)	-
3.	ökofalu	1996	kb. 20 fő a faluban, de jelenleg nem alkotnak közösséget	ökológiai gondolkodásmód	-
4.	ökofalu	2007	kb. 10 család a faluban, de ezeknek csak kb. fele alkot közösséget	ökológiai gondolkodásmód	-
5.	ökofalu/élőfalu	2008	kb. 2015 óta nem létezik a közösség (mindvégig határeset volt a nagy fluktuáció miatt)	ökológiai gondolkodásmód, hagyományőrzés	-
6.	ökofalu	2014	12–14 fő (a helyszínen lakók, bár részben még kétlakiak)	ökológiai gondolkodásmód	-
7.	tanyasi „szétszórt” közösség	2010	6–7 család	ökológiai gondolkodásmód	-
8.	„szétszórt” közösség	2006	nincs éles határ, a mag kb. 5–6 család	ökológiai gondolkodásmód, permakultúra	kb. 3400 fő
9.	„szétszórt” közösség	2006	nincs éles határ, a mag kb. 8–10 család (a ritka találkozások miatt határeset, hogy jelenleg közösség-e)	ökológiai gondolkodásmód, permakultúra	kb. 450 fő
10.	„szétszórt” közösség	2012 körül	10–12 fő	közösség iránti vágy	kb. 2000 fő
11.	egyelőre nem beszélhetünk közösségről, csak kezdeményről	-	-	-	kb. 800 fő
12.	„szétszórt” közösség	2016	kb. 25 fő (nincs éles határ)	ökológiai gondolkodásmód, településért tenni akarás	kb. 800 fő

EREDMÉNYEK ÉS MEGVITATÁS

Alább a kutatás általam legfontosabbnak, illetve legérdekesebbnek tartott eredményeit mutatom be. Kivéve az ökológikus viselkedési alternatívák (legtöbbször technológiák) ismertetését – ezek más publikációkban kapnak majd helyet. Itt és most csak annyit érdemes megjegyezni, hogy több közösség is komoly eredményeket ért el ezen a téren: a permakultúra alkalmazásától kezdve számos ökoépítészeti praktikán és különféle tárgymegosztásokon át a gyökérvetés szennyvíztisztításig sokféle mintaértékű gyakorlatot valósítanak meg.

Ahol csak lehetséges, igyekszem összevetni a saját eredményeinket egyrészt más hazai kutatások eredményeivel, másrészt pedig más centrum országok hasonló közösségeinek vizsgálata során szerzett, a nemzetközi szakirodalomban leírt tapasztalatokkal. Erre azonban csak viszonylag korlátozottan nyílt alkalom, mivel a témának mind a nemzetközi, mind pedig a hazai szakirodalma csekély számú.

Demográfiai jellemzők

A vizsgált közösségek tagjai nagyrészt városból költöztek vidékre. E szabály alól csak kevés kivételt találtunk. Eredményeink összevágunk a többi centrum országban tapasztaltakkal: sok tucat európai, észak-amerikai és óceániai ökológikus helyi közösség vizsgálata alapján is az mondható el, hogy rendszerint városból érkezett emberek alkotják ezeket (Meijering et al. 2007).

A helyi ökoközösségek leendő tagjainak vidékre költözése része egy rendszerváltás utáni, de főleg az ezredforduló környékén fölerősödő magyarországi trendnek: jelentős mértékű migráció zajlik a városokból a kisebb településekre, elsősorban a városi agglomerációba, de korántsem csupán oda (Kovács 2012). A céltelepüléseken pedig a tősgyökeres helyieknél általában véve is aktívabb újonnan betelepülők hatására jellemzően megerősödik a környezet- és természetvédelem (Csurgó 2013).

Az ökoközösségek leendő tagjainak városról vidékre vándorlása az ellenurbanizáció egy olyan formájába tartozik, amelyet „vissza a földhöz” migrációnak (*back-to-the-land migration*) nevez a szakirodalom. Fontos jellemzője az ellenkulturális mivolta (szembehelyezkedés a többségi társadalommal), továbbá valamiféle vágy a visszatérésre a földhöz, vagy tágabban a „természethez”. Ez a fajta ellenurbanizáció a centrum országokban az 1960-as, 1970-es években volt különösen jellemző, ám úgy tűnik, hogy az ezredforduló tájékán új erőre kapott (Halfacree 2007).

Az általunk vizsgált közösségek tudatosan városról vidékre költözött tagjai nem túl meglepő módon gyakran fogalmaztak meg negatív attitűdöket a várossal szemben, olykor nem épp hízelgő jelzőkkel (pl. „bűdös”) illeték. Egyikük egyenesen odáig ment, hogy „a város a vírus” sommás kijelentést tegye, bár tény, hogy a nagy többség kritikája ennél visszafogottabb volt. Általános vélekedésnek tekinthető a megkérdezettek körében, hogy vidéken inkább lehetséges ökológiailag fenntartható módon élni. A vidéknek ez a felértékelése sok közösségtagnál együtt jár a vidékidill képzetével is (l. még Csurgó 2013), ami jellemzően városi emberek konstrukciója (Bell 2006).

Amellett, hogy városból érkeztek vidékre, kiemelendő az is, hogy a vizsgált közösségek tagjai döntően diplomások. Itt megint csak nagyon kevés kivételt találtunk, és ők is jórészt leendő diplomások: egy-két közös-

ségnél egyetemista tagok is akadnak (akár kulcsfigurákként is). Ráadásul a közösségek alapítóira, meghatározó személyiségeire szinte egyöntetűen érvényes a felsőfokú végzettség. Valószínűsíthető az is, hogy azon a településen, ahol korábban kezdtük az akciókutatást, elsősorban azért nem jött létre mindmáig közösség, mert kevés a (városról odaköltözött) diplomás – a másik akciókutatási helyszínünkön viszont főleg ilyen emberekből áll a közösség. Ezek az eredményeink szintúgy megfelelnek a más centrum országok hasonló közösségeinél tapasztaltaknak (Meijering et al. 2007).

Az okokat keresve az egyik leginkább hihető magyarázatnak az tűnik, hogy számos nemzetközi vizsgálat szerint a környezeti problémák iránti érzékenység viszonylag erős pozitív korrelációt mutat az iskolázottsággal (vö. Fransson–Gärling 1999). Ez önmagában azonban biztosan nem a teljes magyarázat, hiszen például – ahogy azt látni fogjuk – sokan nem elsősorban környezettudatos motivációval csatlakoznak az ökoközösségekhez.

Környezetkímélő viselkedés

Mindenekelőtt Stern (2000) alapján fontos megkülönböztetnünk egymástól a környezettudatos és a környezetkímélő viselkedést. Előbbi esetben a szándék, utóbbi esetben viszont az eredmény felől értékelünk egy emberi viselkedést. Ennek alapján egy viselkedés lehet környezetkímélő akkor is, ha nem – vagy legalábbis nem elsősorban – környezettudatos motivációból fakad.

A vizsgált közösségekben sem csupán környezettudatos motivációból származik a környezetkímélő viselkedés. Sőt, a környezettudatosság három közösségben nem is elsődleges motiváció – ugyanakkor mindháromnál ott szerepel a fontos motivációk között. E három közösség közé tartozik a két legrégebb óta működő is. A Krisna-tudatú közösség elsődlegesen vallási közösség, a környezetkímélő viselkedés számukra egyenesen következik a védikus alapelvek betartásából. A másik régebbi közösség esetében főként a hagyományok tisztelete és őrzése vezet a környezetkímélő életformához. Saját bevallásuk szerint a környezetkímélő viselkedés számukra nem igazán igényel tudatos odafigyelést, az mintegy „magától jön”.¹⁶ Ugyanakkor e két közösségnél is fontos motiváció a környezettudatosság.

A környezetkímélő viselkedés több közösségben is jelentős (bár nem mindig feltétlenül elsődleges) mértékben abból fakad, hogy a tagok egy közeli társadalmi összeomlás okozta állapotra készülnek, amikor kényszerből kell majd alacsony anyagi fogyasztási szinten, önellátó módon élniük (l. még alább). Ez sem környezettudatos viselkedés a szó szoros értelmében, hiszen a környezettudatosság célja a környezeti problémák mérséklése, nem pedig az alkalmazkodás egy, az ökológiai válság következtében megváltozott helyzethez.

Amikor magának a közösségnek a környezettudatosság a fő vezérelve, akkor sem igaz ez mindenképp a csoport minden tagjára, sőt, akár a többségükre sem feltétlenül. Kasper (2008) egyesült államokbeli ökofalvak lakóival készített interjúi során azt találta, hogy jó néhányukat nem az ökotudatosság, hanem egyéb tényezők (pl. a közösség iránti vágy, anyagi szempontok, kellemes környezet biztosítása a gyermekeik számára stb.) motiválták arra, hogy egy ökofalu közösségéhez csatlakozzanak. Kirby (2003) a szintén egyesült államokbeli Ithaca ökofalu lakóival készített interjúkból azt tudta meg, hogy noha mindenkinél ott szerepelt motivációként az

¹⁶ Észak-Amerikában például a híres *amish* közösségek hasonlóak: úgy folytatnak már évszázadok óta környezetkímélő életmódot, hogy a vallást és a hagyományok őrzését helyezik a középpontba (pl. Lapping 1997).

ökotudatosság is, az odaköltözés elsődleges oka mégis a közösség iránti vágy volt. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy egy ökoközösségben a más elsődleges motivációval érkezetteknek is magukévá kell tenniük a környezetkímélő viselkedés közösségi normáit. Emiatt viselkedésük a környezettudatos motiváció (relatív) hiányában is környezetkímélőbbé válik. Noha saját kutatásaink során csak elvétve bukkantunk ilyen példára, ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy itthon ne lenne esetleg általánosabb a jelenség. Nem kizárt, hogy csupán arról van szó, hogy mi elsősorban a közösségek vezéralakjaival, meghatározó személyiségeivel interjúztunk, akiknél nagyobb eséllyel elsődleges motiváció a környezettudatosság, mint az „egyszerű” tagoknál.

Az ökológikus helyi közösségekben a környezetkímélő viselkedés egyik fő mozzanata az a törekvés, hogy a tagoknak ne kelljen munkába ingáznuk, hanem helyben végzett, környezetkímélő gazdasági tevékenységekből legyenek képesek megélni. (A környezetterhelés csökkentése mellett azért is ambicionálják mindezt a közösségek tagjai, hogy ne legyenek részesei az általuk kritizált gazdasági rendszernek.) Mindegyik általunk vizsgált közösségnél tetten érhető ez a törekvés, ám nagy többségükönél egyelőre csak részben sikeres.

A két legrégebben működő közösség esetében valósul meg leginkább az ökológikus helyi megélhetés. Ami persze nem azt jelenti, hogy egyáltalán ne támaszkodnának külső forrásokra – azonban egyrészt nem kell ezeért lakóhelyüket elhagyniuk (az egyik esetben állami szociális juttatásokról és szülői segítségnyújtásról, a másik esetben a turizmus bevételeiről és adományokról van szó), másrészt nem is ezek jelentik megélhetésük alapját.

A „szétszórt” közösségek közül kettő is igen jó eredményeket ért el az ökológikus helyi megélhetés biztosításában. Ám náluk még inkább jellemző, hogy a férj távolabbra jár dolgozni, vagy pedig távmunkával szerez pénzt. Előfordul az is, hogy egy városi lakás kiadásával jut bevételhez a család. A többi „szétszórt” közösségnél egyelőre nagyrészt nem teljesül az ökológikus helyi megélhetés.

A közösségi szempontból sikertelen ökofalvak esetében azt találtuk, hogy az ott lakók többsége ingázik. Különösen tanulságos az egyik ilyen kezdeményezés esete, ahol az alapítók eredeti terve szerint az ökofaluhoz tartozó, már régebb óta működő farm adott volna munkát a beköltözőknek. Ám azok az emberek, akik rendelkeztek akkora vásárlóerővel, hogy megvehessék a telkeket, és ott fölépíthessék házaikat, szinte mindnyájan olyan diplomások voltak, akik vagy kevesellték a farmon kereshető pénzt, vagy nem értettek az ott felkínált munkákhoz, vagy pedig ragaszkodtak eredeti szakmájukhoz – így inkább maradtak a napi, gyakran tekintélyes távú ingázásnál, ami közösségfejlődési szempontból sem kedvező helyzet.

Fontos mindehhez hozzátenni, hogy a közösségek (akár csak részleges) gazdasági autonómiájának ára az igények – olykor jelentős mértékű – lefaragása is. Ám ezt a közösségek tagjai az önkéntes egyszerűség (Kocsis 2002, Maniates 2002) szellemében jellemzően nem lemondásként élik meg, hanem egy szabadabb, függetlenebb, emelkedettebb lét velejárójaként. Ez persze nem jelenti azt, hogy a pénzsűke ne okozna sokuknak olykor gondokat, vagy ne hiányoznának nekik bizonyos tárgyak vagy tevékenységek korábbi életmódjukból.

A hazai eredmények egybecsengenek a centrum országok tapasztalataival. Meijering és munkatársai (2007) számos ország ökológikus helyi közösségeit vizsgálva azt találták, hogy jellemzően megmarad náluk ilyen-olyan mértékű függés a többségi társadalom álláshelyeitől. A Kasper (2008) által vizsgált egyesült államokbeli ökofalvak lakói is többségében ingáznak vagy távmunkáznak, bár akad kivételt jelentő közösség is.

Világnézet és értékrend

Gyakorlatilag nem talákoztunk olyan közösséggel, amelyben ne tisztelnék a kárpát-medencei hagyományokat, illetve ne alkalmaznának valamilyen hagyományos technológiát, gyakorlatot, eljárást, vagy ne követnének valamilyen hagyományos szokást.¹⁷ A vályogépítészet alkalmazásától kezdve a haszonélőlények régi tájfajtainak előnyben részesítésén át régi magyar népszokások föllevenítéséig nagyon színes a paletta.

Igencsak különböznek azonban a közösségek abban a tekintetben, hogy mennyire tartják fontosnak a hagyományokat. Ezzel szoros összefüggésben a modernhez fűződő viszonyuk is vegyes. A hagyományokra erősebben építő kezdeményezések résztvevői – nem meglepő módon – általában erősebb modernitáskritikát fogalmaznak meg. Más kérdés, hogy akad például olyan kezdeményezés, ahol a retorika és a gyakorlat némileg ellentmond egymásnak: a vezető a teljes modernitást zsákutcának tartja, és valamiféle premodern állapothoz történő visszatérést sürget, miközben a közösség rengeteg *hi-tech* modern technológiát (pl. napelem, traktor, láncfűrész) alkalmaz, és nem említették, hogy ezeket belátható időn belül mellőzni szeretnék. Más közösségek viszont évről-évre tudatosan építik le egyes modern technológiák (pl. a traktor) használatát.

Megjegyzendő az is, hogy a hagyományok követése nem mindig ökológikus. Az egyik közösség esetében például követendő példának számít, és széles körben el is terjedt a nagycsalád, az átlagos gyerekszám egy családban 3–4 körül van – noha az ökológiai válság egyik legfőbb közvetlen oka a magas népességszám (Dietz et al. 2007).¹⁸

A modernnel kapcsolatban minden közösségtag kritikus, ám ennek mértéke változó. Létezik például olyan ökofalu, ahol áramot se nagyon használnak, egy másiknál azonban még kimondottan *hi-tech* precíziós mezőgazdasági technológiák alkalmazása is belefér a képbe. Érdeemes megjegyezni még, hogy a modern környezetkímélő technológiák egy része viszont *low-tech* (kiváló példa erre az 1970-es években kitalált gyökérzónás szennyvíztisztítás), így modernségük dacára akár egy premodern társadalomba is beleillettek volna. Ezeket a technológiákat a modernnel szemben kritikusabb közösségekben is gyakran használják.

A modernnel szembeni kritikus viszonyuláshoz erősen kapcsolódik a vizsgált közösségek tagjainak kritikus hozzáállása az uralkodó, piaci-fogyasztói kultúrához.¹⁹ Ennek egyik leginkább szembetűnő megnyilvánulása az a vizsgált közösségekben igen gyakori vélekedés, hogy a jelenlegi közoktatási rendszer nem készíti föl a gyerekeket a közösségi, ökológikus életformára, sőt, gyakorta ellenséges is azzal szemben. Több vizsgált közösségben is alternatív oktatási módszerekkel próbálnak védekezni ez ellen.

A két legrégebbi, leginkább sikeresnek tekinthető közösség saját általános iskolát tart fenn, ahol az államilag kötelező tananyagon túl nagy hangsúlyt fektetnek az általuk értékesnek és fontosnak tartott ismeretek, értékrend és világnézet átadására is (l. még Giczi 2013, Zaja 2009). Egyiküknél ráadásul rendszeresen szerveznek előadásokat is változatos témákban, belső és külső előadókkal (nemcsak gyerekek számára). A ta-

17 Az elmúlt néhány évben indult kezdeményezéseknél még nem ítélték meg egyértelműen a hagyományhoz, illetve a modernitáshoz fűződő viszonyuk.

18 A világviszonylatban is nagyon alacsony magyarországi termékenységi ráta (United Nations 2015), illetve a szóban forgó közösség kismértékű egy főre eső fogyasztása azért árnyalja a képet.

19 Kultúra alatt itt és most a fennálló társadalmi-gazdasági rendszert és a hozzákapcsolódó gondolkodásmódot értem.

nyasi közösség esetében a gyerekek többsége magántanuló, és a szülők fölváltva okítják őket magántanodaszerűen. A módszer működik: gyermekeik tanulmányi eredményei a legjobbak közé tartoznak az évfolyamon. Egy másik „szétszórt” közösségben most indul egy hasonló magántanoda azzal a különbséggel, hogy itt egyetlen, a közösség tagjai által megfizetett szülő tanítja majd a magántanuló gyerekeket. Egy harmadik „szétszórt” közösség egyik családjánál a gyerek magántanuló volt, részben azért, mert a faluban nincs felső tagozatos általános iskolai oktatás, részben pedig azért, mert a szülők károsnak tartják a tananyag egy részét (pl. elmondásuk szerint azt tanítják az iskolában, hogy vidéken nem lehet megélni).

A vizsgált közösségek tagjai jellemzően nemcsak kritikusak az uralkodó kultúrával szemben, hanem azt is gondolják, hogy e kultúra a végnapjait éli. Mindazok, akik úgy vélik, hogy az uralkodó, piaci-fogyasztói kultúra válsága (aminek egyik, ha nem a legfőbb tünete az ökológiai válság) végzetes, vagyis ez a kultúra hamarosan egy másiknak kell átadja a helyét, alapvetően két nagy csoportba oszthatók (Takács-Sánta 2017). Vannak, akik hisznek egy békés átmenetben, amelynek során egy új, ökológikusabb kultúra veszi át a mostani helyét. Úgy vélekednek, hogy ebbe az új kultúrába minél zökkenőmentesebben kellene eljutnunk, elkerülve, de legalábbis mérsékelve a társadalmi összeomlást. Mások viszont elkerülhetetlennek látják az uralkodó kultúra összeomlását a közeljövőben. Szerintük hamarosan káosz fog uralkodni, erőszakos konfliktusok robbannak ki, emberek tömegei halnak meg, az életben maradók életminősége pedig drasztikusan romlik. A (viszonylag) optimistább változat annyit azért megenged, hogy hosszabb távon lehetséges valamiféle újjászületés, valamikor a távolabbi jövőben kialakulhatnak még virágzó társadalmak. Mindezek következtében a legtöbb, amit tehetünk, hogy biztosítjuk a magunk, illetve szűkebb körünk túlélését az eljövendő zűrzavarban. Ez a „katasztrofista” hozzáállás.

Az általunk vizsgált közösségek tagjai egyöntetűen a fenti két csoport valamelyikébe tartoznak. És bár a békés átmenet lehetőségei is elő-előbukkantak kutatásaink során, egyértelmű a katasztrofizmus dominanciája a vizsgált közösségeknél – amit két közösség esetében egy másik hazai kutató tapasztalatai (Farkas 2009, 2015), egy harmadiknál pedig egy, a közösség által kiadott könyv (Kun 2012) is megerősít. Egyszer-kétszer még a katasztrofizmus extrém formáival is találkoztunk. Az egyik közösség karizmatikus vezetője például azt mondta, hogy „itt két év múlva már nem lesz semmi” (mindezt 2010-ben...). Egy másik közösségnek pedig az évtized elején akadt egy rövid periódusa, amikor komolyan fontolgattak közös túlélési gyakorlatokat a környező tájban, felkészülendő az érzésük szerint vészesen közeledő összeomlásra (ők ugyanakkor a fent említett optimistább, az újjászületésben is bízó katasztrofizmust vallják).²⁰

Eredményeinket azonban befolyásolhatta, hogy kutatásaink egy jelentős részét abban az időszakban végeztük, amikor a gazdasági válság miatt igen erős krízishangulat uralkodott Magyarországon. Ráadásul több közösség is beköltözési célponttá vált a válsággal, főleg katasztrofista beállítottságú embereket vonzva. Kérdés, hogy a válsághangulat enyhülésével az ő jelenlétük mennyire bizonyul majd tartósnak a közösségekben. Ide kapcsolódik még, hogy 2015–2016-ban visszatérve már jóval kevésbé tapasztaltunk katasztrofizmust két olyan közösségnél, amelyeknél ez az évtized elején még erőteljesen érzékelhető volt.

²⁰ A korábban már említett titkos, az e cikkben tárgyalt 12 között nem szereplő közösség tagjai pedig már 2009-ben aktívan nyíllhegyeket gyártottak azért, hogy a küszöbön álló összeomlás esetén meg tudják védeni majd magukat az éhező tömegektől.

Közösség: vallás és vezetés

Kutatásunkban azt is vizsgáltuk, hogy mennyire fontos összetartó erő a helyi ökoközösségekben a vallás. Az általunk vizsgált közösségek tagjaira általánosan jellemző, hogy valamilyen szinten lényeges számukra a spiritualitás (kivételek persze akadnak), ami egybecseng egy másik, a közösségek hasonló körében folytatott kutatás eredményeivel (Farkas 2012, l. még Farkas 2014b). Ugyanakkor két olyan közösség akad csupán, amely gyakorlatilag az összes tagra kiterjedő közös vallási alappal rendelkezik – ezek pedig éppen a legrégebb óta működő, és több más szempontból is a legsikeresebbnek tekinthető közösségek. Mindehhez hozzátehetjük még, hogy a többi három, hosszabb múltra visszatekintő, de közös vallási alappal nem rendelkező ökofalusi közösség mindegyike vagy fölbomlott, vagy pedig komoly konfliktusokkal küzd. Az évtizednyi idő óta működő két „szétszórt” közösség is csak többé-kevésbé jelent ellenpéldát, mivel mindkettőnél nagy személyi fluktuáció tapasztalható (a tagok zöme kicserélődött az évek folyamán), egyikük pedig épp vallási alapon szakadt ketté pár év után: az egyik társaság egy újpogány spirituális úton ment tovább az ökológiai szempontokat háttérbe szorítva. Mindebből könnyen levonhatnánk azt a következtetést, hogy a közös vallás fontos feltétele a közösség fennmaradásának és sikeres működésének (jó páran le is vonják²¹), ám érdemes óvatosnak lennünk, és nemcsak a kis mintanagyság miatt.

Egyfelől jó érveket lehet fölhozni amellett, hogy a közös vallás – de hangsúlyozottan csak bizonyos vallások, illetve a vallásosság bizonyos formái esetében (vö. Brumann 2001, Oviedo 2016) – miért segítheti egy közösség fennmaradását és sikeres működését. Egyrészt sok vallási tanítás kipróbált együttélési és konfliktuskezelési módszereket, gyakorlatokat ad a hívek számára. Az általunk is vizsgált Krisna-tudatú közösségben például egyértelműen ezek segítségével igyekeznek elsimítani a konfliktusokat (l. még Giczi 2013). Másrészt a hit valamiféle transzcendens létező(k)ben rendszerint azt is jelenti, hogy az egyén képes alárendelni az egoját a transzcendensnek. Ha viszont ezt meg tudja tenni, akkor nagy eséllyel a közösség érdekeinek is képes lesz alárendelni azt, és nézetkülönbségek esetén kevésbé ragaszkodik saját egyéni vágyaihoz, elképzeléseihez. Harmadrészt a félelem a transzcendens létező(k) büntetésétől az együttműködés, a közösséget segítő cselekvés felé viheti az egyéneket (Johnson 2005).²² A közös vallási alap fontosságát látszik alátámasztani Sosis (2000) tanulmánya is: Kanter (1968) klasszikus, kisebb mintán végzett kutatását továbbfejlesztve 200 darab XIX. századi észak-amerikai utópikus közösség²³ vizsgálata alapján azt találta, hogy a 88 közös vallási alappal rendelkező közösség átlagéletkora bő 25 év volt, míg a 112 szintén közös, ám szekuláris (pl. szocialista vagy anarchista) ideológiát valló közösségé mindössze bő 6 év.

Másfelől viszont a manapság a világban működő több ezer megalkotott közösség döntő többsége szekuláris (ami itt annyit jelent, hogy közös vallás nincs a közösségben), mégis sokuk már évtizedek óta stabilan létezik (Metcalf 2012)²⁴ – bár tény az is, hogy életkorukról nem állnak rendelkezésre széleskörű statisztikák.

21 Farkas (2012), aki elmélyült a kérdésben, ugyanakkor hozzám hasonlóan óvatosan fogalmaz.

22 Néhány további, számomra kevésbé meggyőző magyarázatért arra, hogy a közös vallás miként segítheti egy közösség fennmaradását l. Sosis (2000).

23 Az ökológikus helyi közösségek is sok szempontból utópikus közösségeknek tekinthetők (vö. Sargisson 2009).

24 Terepmunkánk során magunk is interjúztunk egy szlovákiai (felvidéki) ökofaluban, ahol bár egyénileg szinte mindenkinek fontos a spiritualitás, közös vallási alap nem létezik. A közösség mégis ugyanúgy bő két évtizede sikeresen működik, mint a két, közös vallással rendelkező hazai közösség.

Nagyon úgy tűnik tehát, hogy a hazai tapasztalatok ebben az esetben nem vágnak egybe a nemzetköziekkel, ami alighanem főként a kis hazai mintanagyságnak tudható be.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a közös vallási alap valószínűleg gyakran segíthet a közösség fennmaradásában és sikeres működésében, de korántsem tűnik nélkülözhetetlennek, sőt, nem kizárt, hogy több ennél fontosabb faktor is létezik. Kanter (1968) a közös vallási alap mellett számos további tényező esetében talált még szignifikáns különbséget a hosszabb és a rövidebb életidőt megért közösségek között.

Fontosnak tűnik a közösségek működésében egy közös világnézeti és értékrendbeli alap – bár ez sem nélkülözhetetlen, ahogy Brumann (2001) konkrét példákkal is rámutat –, amiből közösen elfogadott és megvalósítani vágyott víziók fakadhatnak (Metcalf 2012), de nem utolsósorban a konfliktusok kezelésének mikéntjére is ad némi iránymutatást. Ennek az alapnak a kialakításában nyilván sokat segíthet a közös vallás, de nem elengedhetetlen hozzá, és önmagában még nem is garantálja annak gyors létrejöttét (mint ahogy azt a hagyományőrző, döntően katolikusok által lakott ökofalunál is láthatjuk, ahol még mindig dolgozik a közösség a közös szellemi alapok erősítésén). A hazai ökofalvak közül kettő is talán nagy részben azért bukott el közösségi szempontból, mert miközben nagy hangsúlyt helyeztek a környezetkímélő technológiákra, eljárásokra és intézményekre, nem figyeltek eléggé a közös gondolkodásmódbeli alap kialakítására.

Sosis fent említett kutatásából viszont úgy tűnik, hogy a közös ideológiai alap önmagában még kevés, legalábbis a vallási ideológia lényegesen hosszabb életidőt biztosíthat egy közösségnek, mint a szekuláris. Amit a vallás igazán adhat pluszban az ideológiához, az a transzcendensbe vetett hit, ami viszont – ahogy említettük – az ego visszaszorítása, illetve a transzcendens létező(k) büntetése miatti félelem révén csakugyan segítheti a közösségek fennmaradását és sikeres működését. Ez a hipotézis még tesztelést igényel, de meggyőző magyarázat lehet egyrészt arra, hogy a Sosis által vizsgált vallásos közösségek miért voltak lényegesen hosszabb életűek, mint a szekulárisak; másrészt pedig arra is, hogy miért lehetnek tartósak olyan megalkotott közösségek, amelyeknél ugyan közös vallás nincs, de a tagok egyénileg alárendelik magukat valamiféle transzcendens létező(k)-nek.

*

Kutatásunkban azt is megvizsgáltuk, hogy milyen képet mutat a vezetés formája a vizsgált közösségekben, illetve milyen vezetőik vannak. Természetesen vezető alatt itt nem parancsolgató „főnököt” értünk, hanem egyrészt az irányokat megmutató, víziókat megfogalmazó *leadereket*, másrészt menedzsereket, akiknek az operatív vezetés a dolguk (pl. Vágvölgyi–Szép 2014). Egy közösség sikeres működése vezetők nélkül nehezen képzelhető el, ami alól nyilvánvalóan nem jelentenek kivételt az ökoközösségek sem. Például Forster és Wilhelmus (2005) az egyik legrégebb óta működő és egyben a világon a leghíresebbek közé tartozó ökofalu, a skóciai Findhorn történetét elemezve arra mutatnak rá, hogy a kezdeményezés túlélésében kulcsszerepe volt egy maroknyi olyan személynek, akik víziókkal rendelkeztek, és ezeket kitartó munkával valóra is váltották.

Két ökofaluban is azt tapasztaltuk, hogy a nagyon erőteljes elképzelésekkel rendelkező vezető mellől szép lassan kikoptak a többiek. Egy harmadik esetben két ilyen vezető összeütközése okozott mély konfliktust, aminek nyomán a közösség gyakorlatilag megszűnt. Nehezen föloldható ellentmondásnak tűnik, hogy egy ilyen

bátor, a többségi társadalommal szembemenő, komoly elköteleződést kívánó kezdeményezés létrehozásához éppen egy olyan jellemvonás (nevezetesen a kompromisszumok elutasítása) szükségeltetik, amely egy közösségekben létezés, a közösség fenntartása szempontjából épp hogy nem előnyös. A közösség így középtávon kudarcra van ítélve – hacsak az alapító vezető nem lép ki a közösségből, vagy nem képes magas fokú önreflexióra és személyiségének megváltoztatására.

A lazább csoportosulásoknak tekinthető „szétszórt” közösségekben ugyanakkor inkább a másik végletet tapasztaltuk: a vezető hiányát. Az egyik ilyen közösségben már egy jó ideje gyakorlatilag nincs vezető, ami korántsem független attól, hogy a közösség maga is épp hogy csak létezőnek tekinthető. Egy másik „szétszórt” közösségben az önjelölt vezetőt a többiek nem fogadják el, így mostanság legalábbis ez a közösség is lényegében vezetetlen.

Nyilvánvalóan az sem szerencsés, ha egy közösségben csupán egyetlen vezető tevékenykedik, hiszen kiválása jó eséllyel a közösség megszűnését okozhatja. A két legrégebb óta működő hazai közösségnek több vezetője is van, vagyis e közösségeknél kollektív vezetésről beszélhetünk, ami alighanem hosszabb távú túlélésük egyik legfőbb kulcsa. Ugyanakkor e két közösségben sok szempontból különbözik is a vezetés formája. Az egyik fő eltérés, hogy a Krisna-tudatú közösségben lényegesen hierarchikusabb a vezetés, mint a hagyományőrző közösségben, ahol az alapvetően demokratikusan, főként egy egyesület, illetve a falugyűlés keretein belül valósul meg.²⁵ Mindez összecseng azzal, amit Metcalf (2012) ír a megalkotott közösségek konfliktuskezelési eljárásairól, ami az egyik fő kihívás a közösségek vezetői számára. Szerinte két módszer működőképes: miközben néhány közösségben erős, karizmatikus vezetők veszik kézbe a konfliktusok rendezését, a legtöbb közösségben a vezetők is a többiekkel karöltve konszenzusra, mindenki számára elfogadható megoldásokra töreksenek.

Kapcsolat a külvilággal

Különösen az ökofalvak közösségeit tartják sokan bezárkózóknak, ám kutatásaink – csakúgy mint Kasper (2008) amerikai egyesült államokbeli vizsgálatai – ezt nem támasztják alá. Az általunk ebben a tanulmányban vizsgált közösségek szívesen fogadják a tőlük – leginkább az ökológikus mezőgazdaság terén – tanulni vágyókat, jellemzően évente több tucat, de akár több száz embert is. (A Krisna-tudatú közösséget pedig évente több tízezer látogatják meg – bár ez kétségkívül kirívóan magas szám ebben a körben.) Rendszeresen fogadnak továbbá kutatókat, szakdolgozókat is, illetve tagjaik gyakran jelennek meg különféle konferenciákon előadók-ként. A „szétszórt” közösségek pedig egyértelműen nyitottak, főleg a saját településükön igyekeznek hatni. A mintaadás tehát szinte minden vizsgált közösségnél fontos, ami valahol logikusan következik abból, hogy saját életmódjukat jobbnak érzik a többségi társadaloménál.

Ezzel összhangban a legtöbb közösség tagja különféle hazai és nemzetközi hálózatoknak (pl. Magyar Élő-falu Hálózat, Kárpát-medencei Gyümölcsész Hálózat, *Global Ecovillage Network*) – ami egyébként nemzetközi szinten is jellemző, legalábbis az ökofalvak közösségei esetében bizonyosan (Dawson 2013, Kasper 2008).

²⁵ Bár igaz az is, hogy az egyesület elnökének kiemelt szerepe van a közösség vezetésében (Vágvölgyi, személyes közlés – 2016 augusztus).

A hazai ökológus helyi közösségek nyitottságáról alkotott fenti képet némileg árnyalja, hogy nyilvánvalóan az eleve nyitott közösségek fogadtak minket, kutatókat, de legalábbis ők nyíltak meg számunkra. Igaz – ahogy fentebb volt róla szó –, jó eséllyel csupán egy-két olyan közösség létezhetett a kutatás időszakában, amelyek kritériumainknak megfeleltek, de nem voltak hajlandók önmaguk (részletes) bemutatására.

Általánosságban elmondható az, hogy a közösségek jobb kapcsolatot ápolnak sok távolabb élő emberrel, mint a tőszomszédságukban lakó tősgyökeres helyiekkel. Rendszerint fal épül a közösség és a közösségen kívüli tősgyökeres helyiek közé, ami nehezíti a közösség bővülését (a többi helyi integrációját a közösségbe), illetve sikeres működését.²⁶

A közösségen kívüli tősgyökeres helyiek olykor csupán közömbösek az ökoközösségek tagjaival, illetve azok ténykedésével szemben, gyakran viszont távolságtartók, idegenkedve nézik őket, sőt, nem egyszer ellenségesek is. (Mindez egyértelműen kevésbé igaz a közösségen kívüli újonnan beköltözők viszonyulására a közösséghez.) Az egyik általunk megkérdezett tősgyökeres helyi lakos például egyenesen más kasztba tartozóknak érzi a közösség városi, diplomás tagjait, így hosszú évek múltán sem keveredik velük, és le is nézi őket (mivel azok szerinte nem értenek a gazdálkodáshoz). Egy másik közösség tagjai olyan eseteket említettek, amikor más helyiek becsmérlő szavakkal illették őket (pl. *„Ja, ti vagytok azok a zöldek, akik a vödörbe kakálnak.”* [utalás a komposztvécére] *„Ti vagytok, akik a valagotokat lapulevéllal törlitek?”*). A tősgyökeres helyiek ellenérzéseit a demográfiai különbségeken (diplomás városi vs. kevésbé iskolázott vidéki) és a közösség tagjainak pusztán „gyűttmentségén” túl alighanem az is okozza, hogy az ökoközösségek régmúlt korok vagy pedig távolabbi tájak számukra idegen gyakorlatait, szokásait hozzák be életük terébe (Meijering et al. 2007). Továbbá az egyik közösségtag interjúalanyunk úgy fogalmazott, hogy az „öslakosok” általában épp arra a városi, fogyasztói életmódra vágnak (vagy akár már benne is vannak), ami elől ők menekültek, és amivel szemben kritikusak. A fenti eredményeink jól összecsengenek a más centrum országok helyi ökoközösségeinél tapasztaltakkal (Meijering et al. 2007).

Kutatásainkból az látszik, hogy a falak kiépüléséért az ökoközösségek tagjai és a közösségen kívüli tősgyökeres helyiek egyaránt felelősek. Ugyanakkor elmondható, hogy a közösségek tagjai legtöbbször igyekeznek nyitni a többi helyi felé, más kérdés nyilván, hogy ebben mekkora sikerrel járnak. Egyes tősgyökeres helyi lakosokkal viszont jó kapcsolatot ápolnak – például több közösség tagjai is helyi idősektől tanulnak mezőgazdasági fortélyokat. Nyilvánvaló, hogy a falak miatt az általunk vizsgált közösségek egyelőre nem túl sikeresek a tősgyökeres helyiek „megtérítésében”, azaz ökológusabb életmód felé terelésében, ami pedig gyakorta céljuk. Két „szétszórt” közösség a rossz tapasztalatok hatására újabban tudatosan nem kíván kifelé identitást adni magának, „címkéket aggatni magára” – így igyekezve elkerülni a „mi és ők” dichotómiát, és jobban maga mellé állítani a település lakosságát.

²⁶ Mindez nyilván nem releváns az olyan kezdeményezéseknél, amelyek térben szeparáltak más emberektől, illetve amelyeknél a közösség még csak formálódóban van – a vizsgált kezdeményezések fele e kategóriák egyikébe vagy másikába tartozik.

ÖSSZEFOGLALÁS ÉS TOVÁBBLÉPÉSI IRÁNYOK

Egyik vizsgált ökológus helyi közösségnek sem sikerült egyelőre elérnie valamiféle ökoutópiát. Ám ez korántsem meglepő, hiszen szerte a centrum országokban ugyanez a helyzet, noha sok helyütt már az itthoniaknál évtizedekkel régebbi közösségek is működnek (Meijering et al. 2007, Kasper 2008). Mindegyik közösség úton van, de széllel szemben halad, mivel a többségi társadalom gondolkodásmódjától és intézményeitől körülvéve egy teljesen más értékrend és világnézet alapján igyekeznek újfajta gyakorlatokat és intézményeket megvalósítani. Az ellenszél és számos egyéb nehézségük ellenére e közösségek rengeteg mintaértékű választ adtak már eddig is az ökológiai válságra.

A vizsgált közösségekben uralkodó gondolkodásmód nem csupán eltér a többségi társadalométól, hanem sok téren egyértelműen szembe is megy azzal. Fontos jellemzője a modernitáskritika, ami együtt jár valamilyen fokú visszanyúlással a múlthoz, a hagyományokhoz – ehhez szorosan kapcsolódóan pedig a rendszerkritika, a szembenállás az uralkodó, piaci-fogyasztói kultúrával. Ez utóbbinak egyik szembeszökő megnyilvánulása, hogy a közösségek tagjai jellemzően nem bíznak az (állami) oktatási rendszerben, és gyermekeik taníttatását inkább alternatív módokon igyekeznek megoldani. Ám a közösségtagok jellemzően nemcsak kritikusak az uralkodó kultúrával szemben, hanem azt is gondolják, hogy e kultúra a végnapjait éli: többségük szerint társadalmi összeomlás küszöbén állunk, egy zűrzavaros korszak köszönt ránk hamarosan.

Kutatásainkból kiderült az is, hogy a hazai vidéki ökológus helyi közösségek nem igazán különböznek más centrum országokban működő társaiktól, legalábbis a vizsgált szempontok alapján – már ahol volt lehetőség az összehasonlításra – nem mutatkoznak szembeszökő eltérések.²⁷ Itthon is ugyanúgy döntően városról vidékre költözött diplomások alkotják ezeket a közösségeket, mint más centrum országokban. Ugyanúgy nemcsak – sőt, gyakran nem is elsősorban – a környezettudatosság motiválja a közösségek tagjait. Ugyanúgy jellemző, hogy megmarad náluk ilyen-olyan mértékű függés a többségi társadalom álláshelyeitől – vagyis megélhetésüket még csak részben képesek helyben, környezetkímélő gazdasági tevékenységekből biztosítani. És ugyanúgy igaz az is, hogy e közösségek általában nyitottak a külvilág felé, szeretnének mintaként szolgálni mások számára – miközben kapcsolatuk a tősgyökeres helyi lakosokkal rendszerint korántsem felhőtlen. Az egyetlen (látszólagos) különbség a centrum országok hasonló közösségeihez képest az, hogy itthon egyértelműen fontosabbnak tűnik a közös vallási alap szerepe a közösségek fennmaradásában és sikeres működésében – ám nem kizárt, hogy ez csak a kis hazai mintanagyságból adódó torzítás.

A vizsgált magyarországi közösségek (és a jövőben várhatóan megszülető hozzájuk hasonló) fennmaradásának egyik kulcskérdése lesz, hogy mennyire fogják tudni orvosolni a vezetéssel kapcsolatos problémákat – legyen szó akár a túl erőteljes vezetésről, akár pedig a vezetetlenségről. Ezek ugyanis szinte az összes vizsgált közösségben fölbukkantak, és nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy néhány közülük már megszűnt, vagy a megszűnés szélén táncol.

²⁷ Mindez aligha független attól, hogy – amint azt kutatásaink során megtudtuk – számos esetben nyugat-európai (vagy akár egyesült államokbeli) utazások során szerzett tapasztalatok segítettek, inspirálták a vizsgált kezdeményezések létrejöttét. Több közösség alapítói látogattak meg (rendszerint tudatosan) hasonló nyugat-európai (pl. angliai, hollandiai, olaszországi) kezdeményezőket. Egy-két kulcsember pedig huzamosabb ideig élt Nyugat-Európában, és az ott kapott impulzusok később egyértelműen meghatározónak bizonyultak az ökoközösségekkel kapcsolatos itthoni tevékenységükben.

*

Kutatásunk nem határozott idejű projekt, hanem valószínűleg egy életre szóló program. Ennek megfelelően még nem fejeztük be, ám mostanra összegyűlt annyi tanulság, amit érdemes publikálni. Számos fölvetett kérdés esetében további, még mélyebb vizsgálatokat tervezünk, sőt, már folytatunk is. Igyekszünk továbbá a közeljövőben jobban megismerni a komplex életmód-alternatívát megvalósító városi ökoközösségeket is. Az interjúk felől a régebbi közösségek esetében a résztvevő megfigyelés, az újabbaknál (beleértve a ma még nem létezőket is) pedig sokszor az akciókutatás irányába akarunk elmozdulni. Emellett a már megkezdett két akciókutatásunkat is folytatjuk.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A legnagyobb köszönet a vizsgált kezdeményezések résztvevőit illeti, amiért időt szakítottak ránk. Szintén nagyon hálás vagyok a Kisközösségi Program munkatársainak, különösen mindazoknak, akik a terepmunkában részt vállaltak. Köszönöm az ELTE-s kutatószemináriumaim résztvevőinek az akciókutatásokban nyújtott segítségüket. Kükedi Zsoltot, Nagy Károly Andrást, Pólya Viktort, Sáfián Fannit és két anonim bírálót azért illet köszönet, mert értékes észrevételeikkel javították a kézirat minőségét. Nagybán Piroska pedig azzal segített sokat, hogy értékes irodalmakat talált a *Közösség: vallás és vezetés* alfejezethez.

IRODALOMJEGYZÉK

- Balmford, A. – Bond, W. (2005) Trends in the State of Nature and Their Implications for Human Well-being. *Ecology Letters*, 8, 1218–1234.
- Becze Sz. (2010) Közösségtanulmány: diszciplínák árnyékában. *Aetas*, 25: 144–164.
- Bell, D. (2006) Variations on the Rural Idyll. In Cloke, P. – Marsden, H. – Mooney, P.H. (szerk.) *Handbook of Rural Studies*. London: Sage Publications, 149–160.
- Brumann, C. (2001) Religious Consensus and Secular Dissent – Two Alternative Paths to Survival for Utopian Communes. *Anthropos*, 96, 87–103.
- Christian, D.L. (2007) *Finding Community: How to Join an Ecovillage or Intentional Community*. Gabriola Island: New Society Publishers.
- Curtis, F. (2003) Eco-localism and Sustainability. *Ecological Economics*, 46, 83–102. [http://dx.doi.org/10.1016/S0921-8009\(03\)00102-2](http://dx.doi.org/10.1016/S0921-8009(03)00102-2) (Magyarul: Öko-lokalizmus és fenntarthatóság. In Scheiring G. – Boda Zs. (szerk.) *Globalizáció és fejlődés: Kritikai fejlődéstanulmányok szöveggyűjtemény*. Budapest: Védegylet – Új Mandátum Könyvkiadó, 2011, 562–593.)
- Csurgó B. (2013) *Vidéken lakni és vidéken élni. A városból vidékre költözők hatása a vidék átalakulására: a város környéki vidék*. Budapest: Argumentum – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet.
- Csurgó B. – Légmán A. (2015) Lokális közösség, megtartó közösség. Elméleti megközelítések a lokális közösség integráló szerepének vizsgálatához egy vidéki településen. *Socio.hu – Társadalomtudományi Szemle*, 4, 50–66. <http://dx.doi.org/10.18030/socio.hu.2015.4.50>
- Darvas B. (2000) *Virágot Oikosnak. Kísértések kémiai és genetikai biztonságunk ürügyén*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Dawson, J. (2013) From Islands to Networks: The History and Future of the Ecovillage Movement. In Lockyer, J. – Veteto, J.R. (szerk.) *Environmental Anthropology Engaging Ecotopia: Bioregionalism, Permaculture, and Ecovillages*. New York: Berghahn Books, 217–234.
- Dietz, T. – Rosa, E. A. – York, R. (2007) Driving the Human Ecological Footprint. *Frontiers in Ecology and the Environment*, 5(1), 13–18. [http://dx.doi.org/10.1890/1540-9295\(2007\)5\[13:DTHEF\]2.0.CO;2](http://dx.doi.org/10.1890/1540-9295(2007)5[13:DTHEF]2.0.CO;2)
- Farkas J. (2009) „Meghalt Gyűrűfű – éljen Gyűrűfű.” Egy jelképpé vált falu-történet (újra)hasznosítása. *Tabula*, 2009/1, 75–94.
- Farkas J. (2012) „Mindenek anyját énekelem, Gaiát, a szilárdat.” Vallás, hit és spiritualitás a magyar ökofalvakban. In Barna G. – Povedák K. (szerk.) *Vallás, közösség, identitás*. Szeged: SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 279–293.
- Farkas J. (2014a) „Kicsi kis hősök” – Az ökofalu mozgalom története és gyökerei. *Kovács*, XVIII, 43–66.
- Farkas J. (2014b) „Túl a puszta megértésén” Újpogányság és a magyar ökofalvak. In Povedák I. – Szilárdi R. (szerk.) *Sámán sámán hátán. A kortárs pogányság multidiszciplináris elemzése*. Szeged: MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 97–114.
- Farkas J. (2015) ‘We Should Give It Some Time.’ Case Study on the Time Horizon of an Ecological Lifestyle-Community. *Acta Universitatis Sapientiae – Social Analysis*, 5(1), 43–62.
- Forster, P. M. – Wilhelmus, M. (2005) The Role of Individuals in Community Change Within the Findhorn Intentional Community. *Contemporary Justice Review*, 8, 367–379. <http://dx.doi.org/10.1080/10282580500334221>
- Fransson, N. – Gärling, T. (1999) Environmental Concern: Conceptual Definitions, Measurement Methods, and Research Findings. *Journal of Environmental Psychology*, 19, 369–382. <http://dx.doi.org/10.1006/jevp.1999.0141>
- Gicz B. (2013) „Annyira rászoktunk erre a kultúrára, hogy nehéz eltérni tőle.” A modern közösségépítés Krisna-völgyi példája. *Néprajzi Látóhatár*, XXII(3), 30–51.
- Halfacree, K. (2007) Back-to-the-land in the Twenty-first Century – Making Connections with Rurality. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 98(1), 3–8. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9663.2007.00371.x>
- IPCC (2014) *Climate Change 2014: Synthesis Report*. Geneva: IPCC.
- Jacsó E. (2013) Szívességbankok. Elérhető: http://humusz.hu/sites/default/files/Dokumentumok/kozossegek/szivessegbank_kis-kozossegi_program.pdf [Letöltve: 2016-08-06]
- Johnson, D. D. (2005) God’s Punishment and Public Goods. *Human Nature*, 16(4), 410–446. <http://dx.doi.org/10.1007/s12110-005-1017-0>
- Kanter, R. M. (1968) Commitment and Social Organization: A study of Commitment Mechanisms in Utopian Communities. *American Sociological Review*, 33, 499–517.
- Kasper, D. V. S. (2008) Redefining Community in the Ecovillage. *Human Ecology Review*, 15(1), 12–24.

- Kilián I. (2015) Felnőttkorba érve. Az ökofalu-mozgalom a második évtized végén. *Élő Falu*, 1(1), 22–29.
- Kirby, A. (2003) Redefining Social and Environmental Relations at the Ecovillage at Ithaca: A Case Study. *Journal of Environmental Psychology*, 23(3), 323–332. [http://dx.doi.org/10.1016/S0272-4944\(03\)00025-2](http://dx.doi.org/10.1016/S0272-4944(03)00025-2)
- Kocsis T. (2002) *Gyökereink. Örömről és gazdagságról egy világméretű fogyasztói társadalomban*. Budapest: Kairosz Kiadó.
- Kovács I. (2012) *A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*. Budapest: Argumentum – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet.
- Kovács É. (2007) A közösségtanulmányoktól a lokalitás megismeréséig. In Kovács É. (szerk.) *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Budapest-Pécs: Néprajzi Múzeum, PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 7–21.
- Kun A. (szerk.) (2012) *Beszélgetések az önellátásról. A biogazdálkodás és az ökológikus életmód alapjai*. Somogyvámos: Öko-völgy Alapítvány.
- Lapping, M. (1997) A Tradition of Rural Sustainability: the Amish Portrayed. In Audirac, I. (szerk.) *Rural Sustainable Development in America*. New York: Wiley & Sons, 29–40.
- Légmán A. (2012) Közösségképek. In Kovács I. – Dupcsik Cs. – P. Tóth T. – Takács J. (szerk.) *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon. Tanulmányok*. Budapest: Argumentum – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet, 357–368.
- Maniates, M. (2002) In Search of Consumptive Resistance: The Voluntary Simplicity Movement. In Princen, T. – Maniates, M. – Conca, K. (szerk.) *Confronting Consumption*. Cambridge: MIT Press, 199–236.
- McNeill, J.R. (2000) *Something New Under the Sun: An Environmental History of the Twentieth Century*. New York: W.W. Norton and Company. (Magyarul: *Valami új a nap alatt – A huszadik század környezettörténete*. Budapest: Ursus Libris Kiadó, 2011.)
- Meijering, L. – Huigen, P. – van Hoven, B. (2007) Intentional Communities in Rural Spaces. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 98(1), 42–52. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9663.2007.00375.x>
- Meltzer, G. (2005) *Sustainable Community. Learning from the Cohousing Model*. Victoria: Trafford Publishing.
- Metcalf, B (2004) *The Findhorn Book of Community Living*. Findhorn: Findhorn Press.
- Metcalf, B. (2012) Utopian Struggle: Preconceptions and Realities of Intentional Communities. In Andreas, M. – Wagner, F. (szerk.) *Realizing Utopia. Ecovillage Endeavors and Academic Approaches*. Munich: Rachel Carson Center for Environment and Society, 21–29.
- Montgomery, D. R. (2007) Soil Erosion and Agricultural Sustainability. *PNAS*, 104, 13268–13272. <http://dx.doi.org/10.1073/pnas.0611508104>
- Nánási I. (2005) A természet és az ember viszonyának történetisége, fordulópontok a természet rendjében. In Nánási I. (szerk.) *Humánökológia: A természetvédelem, a környezetvédelem és az embervédelem tudományos alapjai és módszerei*. Budapest: Medicina Könyvkiadó, 9–42.
- Oviedo, L. (2016) Religious Attitudes and Prosocial Behavior: A Systematic Review of Published Research. *Religion, Brain & Behavior*, 6(2), 169–184. <http://dx.doi.org/10.1080/2153599X.2014.992803>
- Rosta G. (2014) *Közösségi kertek. Szomszédási közösségek, városi mezőgazdaság*. Budapest: Városhi Kertek Egyesület.
- Sargisson, L. (2009) Sustainability and the Intentional Community: Green Intentional Communities. In Leonard, L. – Berry, J. (szerk.) *The Transition to Sustainable Living and Practice*. Advances in Ecopolitics 4. Bingley: Emerald, 171–192.
- Seinfeld, J. H. (2004) Air Pollution: A Half Century of Progress. *AIChE Journal*, 50, 1096–1108. <http://dx.doi.org/10.1002/aic.10102>
- Sosis, R. (2000) Religion and Intragroup Cooperation: Preliminary Results of a Comparative Analysis of Utopian Communities. *Cross-Cultural Research*, 34(1), 70–87. <http://dx.doi.org/10.1177/106939710003400105>
- Stern, P. C. (2000) Toward a Coherent Theory of Environmentally Significant Behavior. *Journal of Social Issues*, 56, 407–424. <http://dx.doi.org/10.1111/0022-4537.00175>
- Száraz L. (2015) Cohousing communities and their pro-environmental characteristics. Master thesis. Kéziratban. Budapest: ELTE TÁTK.
- Takács-Sánta A. (2009) Környezeti problémák: A generalisták és a társadalmi dimenzió hiánya. *Magyar Tudomány*, 170(1): 62–66.
- Tönnies, F. (1983 /1887/) *Közösség és társadalom*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- United Nations (2015) *World Population Prospects: The 2015 Revision, Key Findings and Advance Tables*. Working Paper No. ESA/P/WP.241. New York: United Nations.
- Vágvölgyi G. – Szép É. (2014) Közösségek felé. A fenntarthatósági kezdeményezések jó gyakorlatai, közösségszervezési és vezetési mintázatai. Elérhető: www.elotiszaert.hu/download.php?id=590 [Letöltve: 2016-08-06]

- Wagner, F. (2012) Ecovillage Research Review. In Andreas, M. – Wagner, F. (szerk.) *Realizing Utopia. Ecovillage Endeavors and Academic Approaches*. Munich: Rachel Carson Center for Environment and Society, 81–94.
- Wallerstein, I. (2004) *World-Systems Analysis: An Introduction*. Durham: Duke University Press. (Magyarul: Bevezetés a vilárendszerelméletbe. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2010.)
- Takács-Sánta A. (2012) Kevesebb idiótát! Hogyan törhetne át az ökológiai politika?. In Pánovics A. – Glied V. (szerk.): *...cselekedj lokálisan! – Társadalmi részvétel környezeti ügyekben*. Pécs: PTE ÁJK – IDResearch Kft. / Publikon Kiadó, 33–39.
- Takács-Sánta A. (2017) Mit szóljunk ahhoz, hogy süllyed a hajónk? Négyféle hozzáállás kultúránk válságához. In Horváth B. (szerk.) *Ökológiai lábnyom és fenntarthatatlanság*. Budapest: L'Harmattan Kiadó (megjelenés előtt).
- Zaja P. (2009) Beszámoló a teremtett világ rendjéről. *Ökotáj*, 41–42, 223–233.

FÜGGELÉK

INTERJÚKÉRDÉSEK

Múlt:

Hogyan fest a közösség története nagy vonalakban?

Milyen motivációk vezettek a közösség megszületéséhez?

Utazásai (főleg külföldi) során szerzett tapasztalatai mennyiben járultak hozzá a közösség létrehozásához?

Melyek voltak a fő nehézségek, problémák, krízisek, kudarcok?

Melyek voltak a fő sikerek?

Mit kellett föladni a korábbi életéből? Mi hiányzik?

Környezetkímélő megoldások:

Mennyire hangsúlyos a környezettudatosság a közösségben?

Milyen közösségi megoldások révén csökken a közösség környezetterhelése?

Honnan szereznek információt/tudást ezekről a megoldásokról?

Honnan szereznek információt más, hasonló közösségekről? Mit tudnak hasonló hazai közösségekről? Mely közösségekről van tudomásuk?

Milyen megoldásokat terveznek vagy szeretnének, de nem működnek? Miért nem?

Közösségszervezés:

Alap demográfiai adatok: létszám, kor, nem, iskolázottság

Milyen a közösség személyi összetétele? Hogyan változott ez az idők folyamán? Aki távozott, miért tette ezt?

Hogyan zajlik a be-, illetve a kilépés? Hogyan változtak a be- és kilépés szabályai az idők folyamán?

Melyek a közösség működését elősegítő legfőbb szabályok, normák?

Vannak-e írott szabályok?

Léteznek-e explicite a környezetterheléssel kapcsolatos szabályok/normák?

Hogyan szankcionálják a normák, szabályok ellen vétő egyéneket?

Milyen intézmények léteznek a normák alakítására?

Melyek a közösség fennmaradása, illetve erősödése szempontjából legfontosabb közösségi események, intézmények? Hogyan születnek meg a közösségi döntések?

Van-e a vallásnak szerepe a közösség fenntartásában?

Kapcsolat a külvilággal:

Mennyire próbálnak mintát adni másoknak?

Milyen a kapcsolat a közösségen kívüli helyekkel? A romákkal?

Milyen kapcsolatban van a közösség az önkormányzattal?

Milyen kapcsolatban van a közösség civil szervezetekkel?

Milyen kapcsolatban van a közösség helyben működő cégekkel?

Milyen kapcsolatban van a közösség az iskolával?

Mennyire várnak külső segítséget? Milyeneket vettek/vesznek igénybe?

Milyen hálózatokban vannak benne?

Milyenek az internetezési szokásaik?

Jövő:

Milyen messze van most a közösség az ideálisnak képelt állapottól?

Miken szeretnének leginkább változtatni?

Milyenek szeretné látni a közösséget 5(?) év múlva?

Terveznek-e új tagokat? Ha igen, mi a tervezett maximális létszám?

A közösségben szeretnék-e tartani az utódgenerációt?

Egyéb:

Mekkora a közösség területigénye? Hogyan változott az idők folyamán?

Jár-e megélhetési gondokkal az alternatív életforma?

Törvények mennyire segítik/gátolják ezt az életmódot?

Milyen egyéb, hasonló kezdeményezésről tudnak?

Kérdéssor a közösségen kívülieknek:

1. Mi a véleménye a közösségről?
2. Mit tud arról, hogy miket tesz ez a közösség?
3. Hallott-e valamit az alternatív módszereikről? Mi a véleménye ezekről?
4. Hányszor kommunikált velük? Milyen okból? Mit szűrt le ebből?
5. Mit csinált velük közösen?
6. Miért nem csatlakozott hozzájuk eddig? Elképzelhetőnek tartja-e ezt a jövőben?